

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı'da Tıp Kütüphaneciliği'ne Dair Arşiv Belgelerinden Örnekler

Examples from Archive Documents Belonging to the Ottoman Medical Librarianship in the Second Half of the 19th Century

Fatih RUKANCI*

Öz

Çalışmada, 19. yüzyılda Osmanlılarda kurumsallaşmaya başlayan ve bu yüzyıl boyunca da büyük bir gelişim gösteren tıp eğitim-öğretiminin lokomotif durumundaki Mekteb-i Tibbiye-i Şahane Kütüphanesi'ne bağış ve satın alma yoluyla temin edilen kitaplar ile farklı türdeki kaynaklara ilişkin arşiv belgeleri incelenmiştir. Bu arşiv belgeleri ait olduğu döneme ilişkin Osmanlı tıbbındaki batılılaşma hareketlerinin birer kanıtı niteliğinde iken diğer yandan Osmanlı Devleti'nin o dönemde tıp eğitimine ve dolaylı olarak da Avrupa'da tıp alanındaki bilimsel çalışmalara ne denli önem verdiğini ve ihtiyaç duyulan kitapların temini için gerekli yazışmaların yapıldığını da açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Tıp kütüphaneciliği, Mekteb-i Tibbiye-i Şahane, Tıp, Osmanlı Devleti, Derme geliştirme, Arşiv belgeleri

Abstract

In the study, the books and the archive records on various sources that were donated and obtained by purchasing in the Library of Mekteb-i Tibbiye-i Şahane, the leading medical school of the medical education and training which started to institutionalize in the Ottomans in the 19th century, are examined. While these archive records are evidences of the westernization trend in medical science in that period, they also show that how Ottomans gave importance to medical education and Europe's scientific researches in medical science in that period, and the necessary correspondence for obtaining books.

Keywords: Medical librarianship, Mekteb-i Tibbiye-i Şahane, Medicine, Ottoman, Collection development, Archive records

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi, Sıhhiye-Ankara. (rukanci@ankara.edu.tr, frukanci@gmail.com)

GİRİŞ

Kütüphanecilik literatürümüzde arşiv belgelerine dayalı araştırmaların yeterli nitelik ve nicelikte olmadığını görmekteyiz. Türk Kütüphaneciliğinin tarihi tüm yönleriyle araştırılırken özellikle arşiv belgelerine dayalı olarak yapılan çalışmalar incelenen konuyu yoruma ve şüpheye açık bırakmaması açısından oldukça önem taşımaktadır. Önemli bir kütüphane kültürüne sahip olduğumuz, günümüze kadar ulaşmış olan tarihi kütüphanelerimiz ve onların sahip oldukları kaynaklardan kolaylıkla anlaşılabilir. Çalışmada, kütüphanecilik tarihimizde 19. Yüzyılın ikinci yarısında tıp kütüphanelerimizdeki özellikle derme geliştirme faaliyetlerinin konu edildiği arşiv belgelerinin seçilerek deşifre edilmesiyle tıp kütüphaneciliğindeki batılı kaynakların ve uzmanların katkılarına değinilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıl boyunca ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında tüm kurumlarıyla yoğun bir batılılaşma faaliyeti yaşanmıştır. Bu yüzyılda gerçekleşen Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) devletin yönetim anlayışı ve işleyişinde köklü değişimlere neden olmuştur. Bu değişimlerin tıp eğitimindeki en somut yansıması, bundan sonraki dönemde eğitim-öğretimin belirli metot ve standartlar dahilinde ve devletin sorumluluğunda sürdürülmeye başlanmasıdır. Tıp eğitimi alanındaki ilk batılılaşma girişimi, tıp eğitiminin kurumsallaşması Sultan II. Mahmut'un 14 Mart 1827 tarihinde "Tıbhane-i Âmire"yi ve savaşlar nedeniyle artan cerrah ihtiyacını karşılamak üzere Cerrahane-i Âmire (Cerrahane-i Mamure)yi Şehzadebaşı'ndaki Tulumbacıbaşı Konağı'nda kurmasıdır. Bu girişim ülkemizde modern tıbbın başlangıcı olarak kabul edilmiş ve 14 Mart tarihi her yıl "Tıp Bayramı" olarak günümüzde çeşitli etkinliklerle kadar kutlanmaktadır. II. Mahmut döneminde, 1836 yılında "Tıbhane (Tıphane-i Âmire)" ve "Cerrahane (Cerrahane-i Mamure)" birleştirilmiş, "Mekteb-i Tibbiye" (Tıp Okulu) adını alarak Gülhane'deki Otlukçu Kışlası'na taşınmıştır. Okul, Batıdaki benzerlerine göre yeniden düzenlenerek ve "Mekteb-i Tibbiye-i Adliye-i Şahane" adı ile 17 Şubat 1839 tarihinde Galatasaray'daki bir binada görkemli bir törenle hizmete açılmıştır (Uğurlu, 1997, s.1). 19. yüzyılın sonuna kadar mekan yetersizliği, yangın vb. nedenlerle dört kez yer değiştiren ve zaman zaman da küçük isim değişikliklerine uğrayan tıp okuluna ilaveten 1867 yılında ilk sivil tıp okulu olan Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye'nin açıldığını görmekteyiz. Bu iki okul, Prof. Dr. R. Reider'in önerileri doğrultusunda Haydarpaşa'da inşa edilen binada Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi adı altında 1909'da birleştirilinceye kadar eğitime devam ederek Türk tıbbının batılılaşmasında büyük bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi olarak faaliyetine devam etmiştir (Terzioğlu, 2003, s.129).

19. yüzyılda tıbbın modernleşmesi ve kurumsallaşması Avrupa'daki eğitim metotlarının ve eğitim düzeyinin Osmanlı Devleti'nde uygulanabilme çabaları ile doğru orantılı olarak gelişmesi anlamına geliyordu. Bir taraftan tıp okullarına ilişkin standartlar ve yasal düzenlemeler devreye sokulurken diğer taraftan okulda ihtiyaç duyulabilecek ve tıp alanındaki son gelişmeleri yansıtan bilgi kaynağı ihtiyacı giderilmeye çalışılıyordu. Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, o döneme ilişkin tespitlerini şu ifadelerle belirtmektedir:

"18. yüzyılda Osmanlı hekimleri kendi kütüphanelerini henüz kurmaya başlamışlardı. Bunların sayısı 19. yüzyıl sonuna kadar gittikçe çoğalmıştır. Bu koleksiyonların bir tanesi bile günümüze ulaşabilmiş olsaydı, her zaman el altında bulunan tıbbi kitapların içeriğini ve dolayısıyla ilmi kimliklerini daha iyi kavrayabilirdik" (Ünver, 1975, s. 400). "19. asırda hekimliğimiz artık tamamen garba dönmüş ve şarka mahsus hususiyetlerden ayrılmıştır. O kadar ki kullanılan metot ve bilgiler hep garbın malıdır. Zira garpla olan temaslarımız çok sıklaşmış ve Avrupa'daki bilgiler bize de yayılmıştır" (Ünver, 1952, s. 33).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi Ünver, Avrupa'daki tıbbi bilgilerin bizde yayılmasını Avrupa ile olan sıkı temaslara yani diploması ile doğrudan ilişkilendirmiştir. Zira ilk Tıp Okulu'nun kütüphanesinin 10 yıl sonra kurulabilmiş olması ancak 1848 yılındaki yangında birçoğunun yok olması ve başta 1839 yılında okul müdürlüğüne getirilen Prof. Karl Ambrois Bernard olmak üzere hocaların ders notlarını kitap halinde çoğaltarak öğrencilere dağıtmak zorunda kalması ve tercüme faaliyetlerine hız verilmesi, söz konusu dönemde tıp alanındaki bilgi kaynağı ihtiyacının bir an önce karşılanması için birtakım çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır (Ünver, 1934, ss. 49-50).

Mekteb-i Tıbbiye'nin 1850-51 öğretim yılı faaliyet raporuna göre: "Galatasaray'daki yangında harap olan Tıbbiye kitaplığına Sultan Abdülmecid, Alexandre Auvet'in eserini, Jules Crocquet ise Paris Tıp Fakültesi tezleri koleksiyonunu bağışlayarak katkıda bulunmuşlardır. Sultan Abdülmecid'e armağan edilmiş F. Thibert'in patolojik anatomi koleksiyonunun, talebe eğitiminde kullanılmak üzere, Padişah tarafından okula bağışlanması beklenmektedir" ifadeleri bu konudaki tespitlerimizi doğrular niteliktedir (Ülman, 2002, s.62).

Aşağıda Türkçe özetleri ve ekte orijinal görüntülerine yer verilen arşiv belgeleri 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de derme geliştirme çalışmalarına yönelik yazışmaları içermektedir:

- ◇ "6 Ağustos 1851 tarihli yazıda Paris Mekteb-i Tıbbiyesinin meşhur muallimlerinden Doktor Jorgalaki'nin gönderdiği tıp konulu toplam 242 cilt kitap, Mekteb-i Tıbbiye Şahane kütüphanesine konulmuş olduğunu belirtilmektedir" (Ek-1).
- ◇ "Mekteb-i Tıbbiye Nazırı'na gönderilen 18 Aralık 1859 tarihli yazıya göre, Cemiyet-i Etibba üyelerinden Doktor Anastas Avadis'in tıp ilmine dair telif eyleyip padişaha takdim ettiği sekiz cilt kitabın muhafazası için irade-i seniyye gereği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Kütüphanesi'ne konulmuştur. Dr. Anastas Avadis kitapları takdiminden dolayı beş bin kuruş değerinde bir yüzük ile mükâfatlandırılmıştır" (Ek-2/1 ve 2/2).
- ◇ "Maliye Nezaret'i'nden Tıbbiye Nezaret-i'ne yazılan 10 Ekim 1859 tarihli yazıda, Müteveffa Dr. Vala'nın kitaplarının Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Kütüphanesi için satın alınarak bedeli olan 890 frankın varisine verilmesi emredilmektedir" (Ek-3/1 ve 3/2).
- ◇ "Umum-ı Mekatib-i Askeriye-i Şahane Nezaret-i Celilesi'ne gönderilen 29 Ağustos 1901 tarihli yazıda, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane mezunlarından tahsilini tamamlaması için gönderildiği Paris Darulfünunu Tıbbiyesi'nden diploma alan İsak Mayer¹ Efendi'nin tez

1 22 Haziran 1315 tarihli bir mektupta İsak Mayer'in Paris'te bulunduğu ve Jön Türk hareketine destek verenler arasında olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Ahmet Bedevi Kuran, İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler, İstanbul, 1945, ss. 54-55.

risalesinin uygun görülen kütüphanelere gönderilmesi hususunda Talebe-i Osmaniye nazırının yazısının leffen sunulduğu; gereğinin yapılması buyurulmaktadır” (Ek-4).

Bu dört arşiv belgesi Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Kütüphanesi’nde ihtiyaç duyulan tıp kitaplarının gerek başış yoluyla, gerek diplomatik temaslarla gerekse satın alma yoluyla temini çalışmalarını açıkça ortaya koymaktadır.

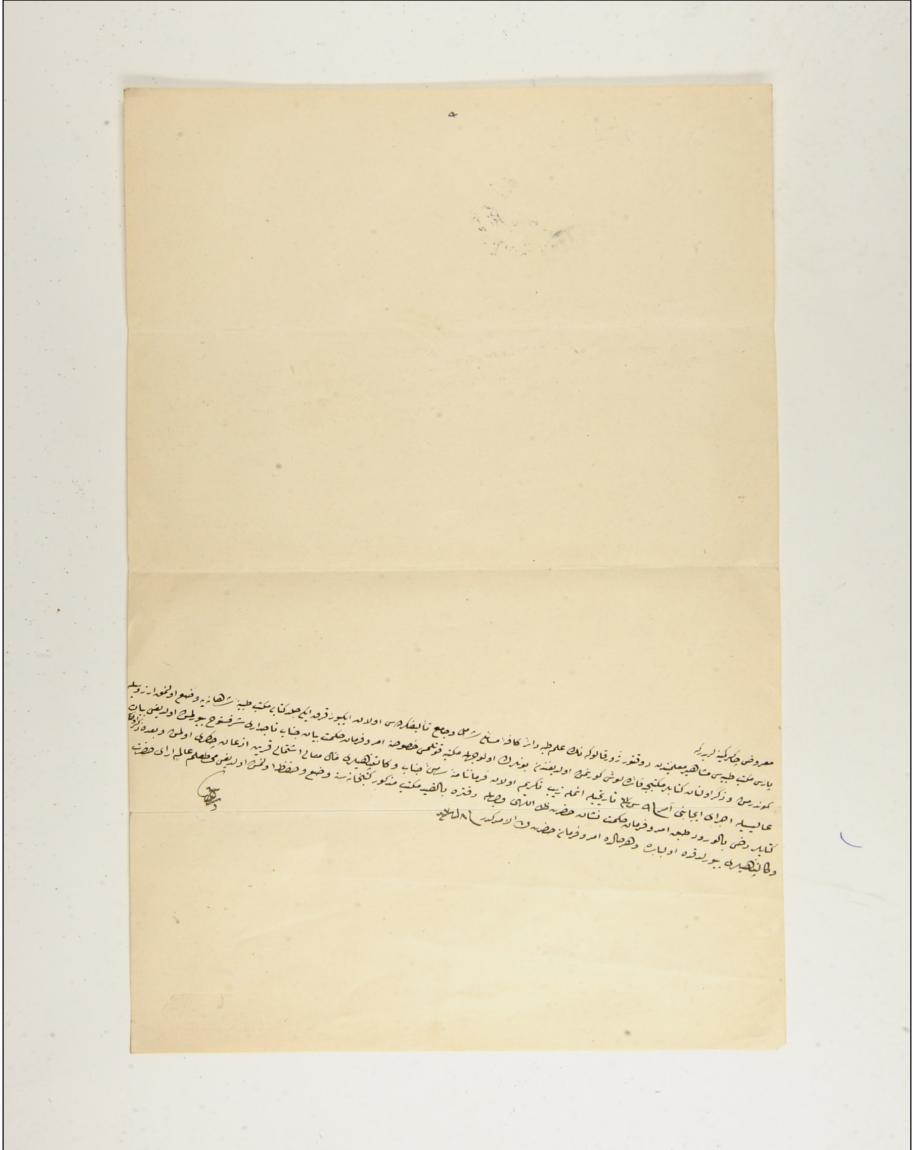
“Beyoğlu mutasarrıflığından Hariciye Nezareti Celilesine yazılan 15 Ocak 1888 tarihli yazıda Memalik-i Şahane’ye girişi, içeriğindeki bazı şekillerden dolayı gözden geçirilerek edilerek yasaklanan Nouveau Dictionnaire Encyclopedique Universale Illustre² lügat gibi içeriği fûnun-ı ameliyat, tababet vesairenden ibaret bir başka Ansiklopedi bulunduğundan yasaklanan eser hakkında ayrıntılı bilgi istenmektedir buna göre diğer Ansiklopedi’nin de yasaklanıp yasaklanmayacağına karar verileceği bildirilmektedir” (Ek-5). Bu belgede Dr. Jules Trousset’in yedi ciltlik resimli ansiklopedi niteliğindeki danışma kaynağının yasaklandığını ve ona benzer bir başka ansiklopedinin yasaklanıp yasaklanmayacağını tartışılması oldukça dikkat çekicidir. Bu belge bize o dönemde yapılan derme geliştirme faaliyetlerinin de devlet kontrolünde ve sansüründe yapıldığı konusunda fikir vermektedir.

“Hariciye Nezaret-i Celilesi’ne gönderilen 4 Nisan 1895 tarihli yazıda askeri tababet ve eczacılığa dair olan askeri derginin Babialı Kütüphanesi’ne mahsus olmak üzere Fransa Sefareti’nden verilen 13. ve 14. ciltlerinden birer nüshanın mezkûr kütüphaneye konulduğu belirtilmektedir.” (Ek-6). Tıbbi alandaki derme geliştirme çalışmalarının yalnızca kitapları içermediği süreli yayınların da sayılarının tamamlanması ve eksiksiz kütüphaneye konulması konusunda ciddi bir takibin yapıldığını gösteren bu belge o dönemdeki tıp konulu süreli yayınlara olan ihtiyacı göstermektedir.

Sonuç

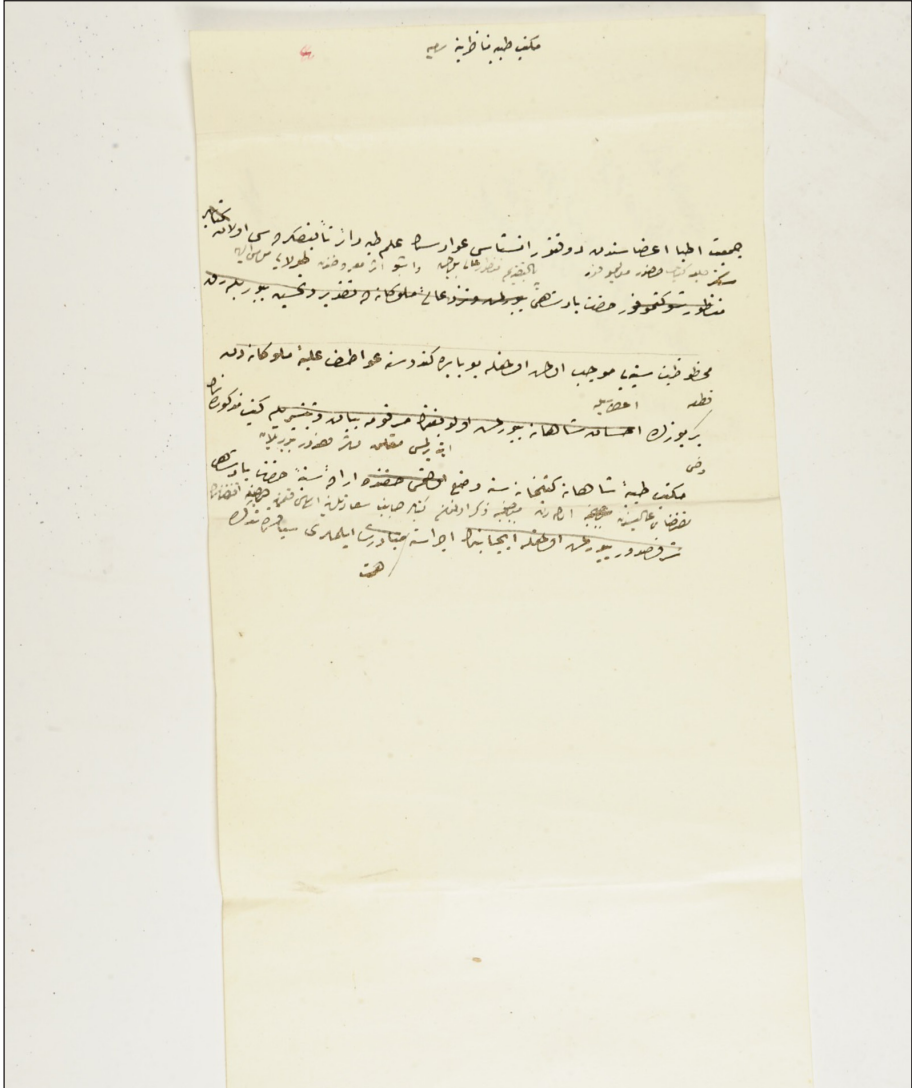
19. yüzyılın ikinci yarısına ait olan tıp kütüphaneciliği konulu arşiv belgeleri kuşkusuz çalışmada örnekleri verilen bu altı adet belge ile sınırlı değildir. İncelenen belgeler göstermektedir ki Osmanlı Devleti’nde 19. yüzyılda tıp eğitimine ağırlık verilmiş, özellikle tıp kütüphanelerindeki derme geliştirme faaliyetlerine özen gösterilmiş, hatta diplomatik ilişkiler de kullanılarak söz konusu kütüphanelere dönemin güncel bilgi kaynakları sağlanmaya çalışılmıştır. Belgelerden yurt içi ve yurtdışındaki tıp literatürünün de yakından izlendiği ve daha çok askeri tıbbıya yönelik kaynaklara gereksinim duyulduğu da anlaşılmaktadır. Yurtdışına özellikle dönemin önemli tıp eğitimi veren kurumlarına gönderilen öğrencilerin akademik çalışmaları takip edilmekte ve bunların Osmanlı tıp kütüphaneleri dermesine kazandırılmasına çalışılmaktadır. Yurtdışına yüksek tahsil için giden öğrencilerin tez nüshaları istenerek böylece yeni tıbbi uygulamalar, tedavi yöntemleri, ilaçlar, hastane yönetimi ve benzeri konulardaki bilgilerden faydalanılmıştır.

2 Nouveau Dictionnaire Encyclopedique Universel Illustre: Repertoire des Connaissances Humaines adlı beş ciltlik resimli bir ansiklopedik sözlüktür. Yayın yılı tam olarak belli olmasa da 1886’da yayınlanmış olduğu tahmin edilmektedir. 1886-1891 yılları arası söz konusu kaynağa madde eklemeleri yapılmış ve toplam cilt sayısı harita ve diziniyle beraber yediye çıkmıştır.

Ek-1

"Paris Mekteb-i Tıbbiye muallimlerinden Doktor Jorgalaki'nin gönderdiği kitapların, Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesine konulduğu". BOA, A.MKT.NZD., 40-11, 8 Şevval 1267 (6 Ağustos 1851).

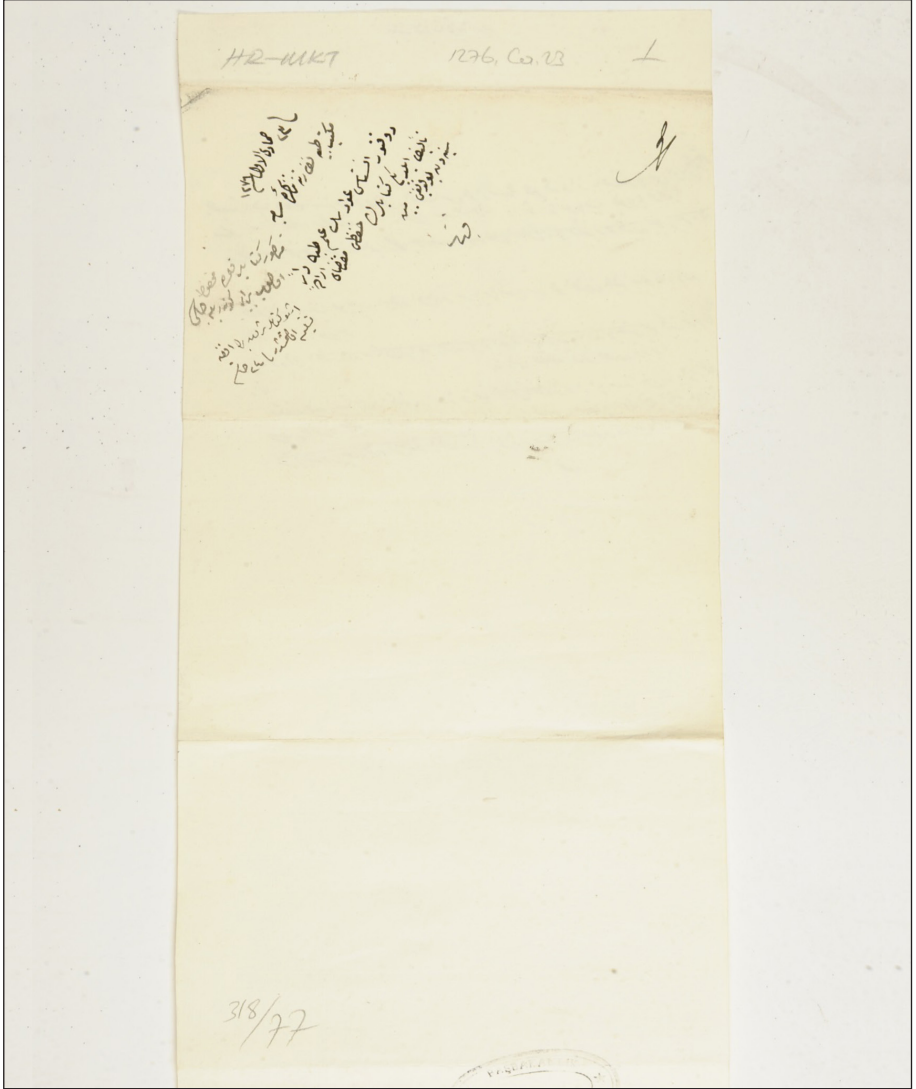

Ek-2/1

“Cemiyet-i Etibba azasından Doktor Anastas Avadis’in tıp ilmine dair telif eyleyip padişaha takdim ettiği sekiz cilt kitabın muhafazası için irade-i seniyye gereği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Kütüphanesi’ne konulması”. BOA, HR. MKT., 318-77,

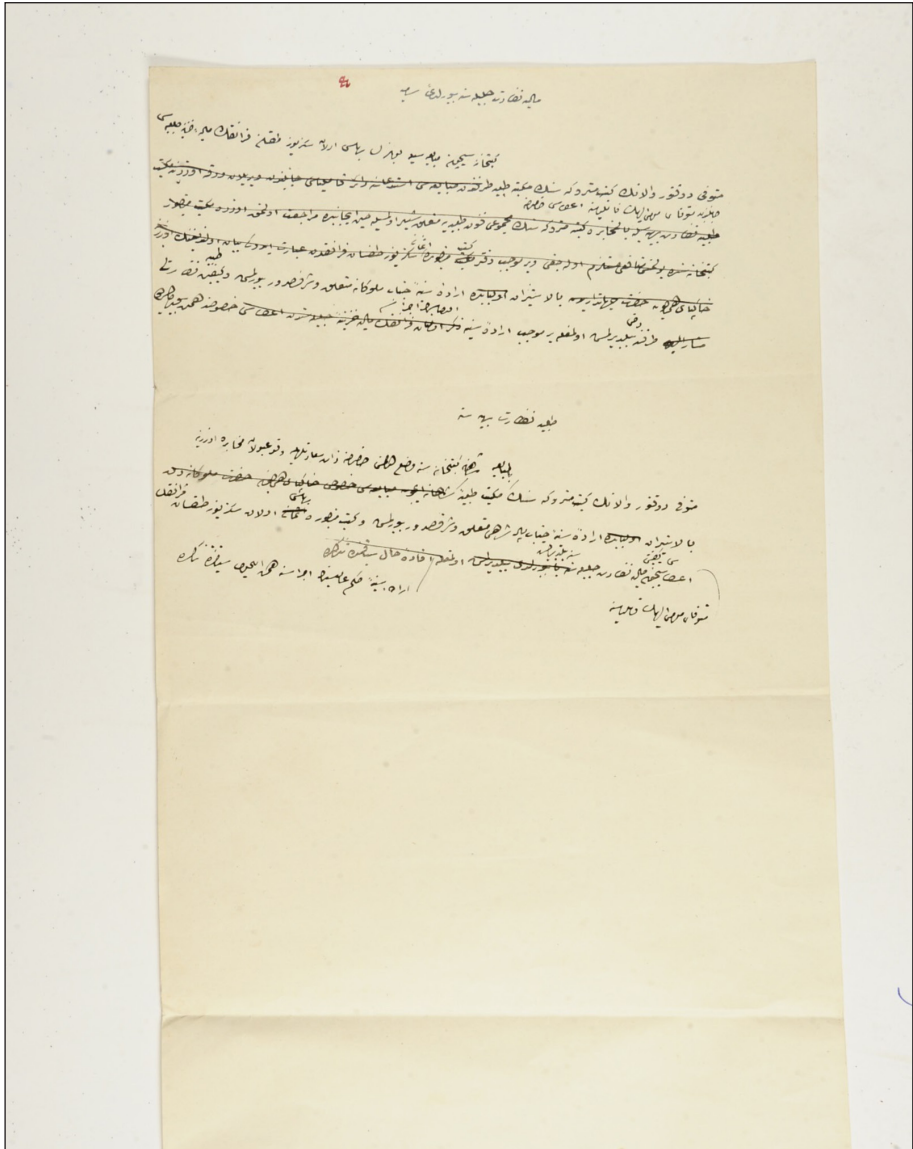
23 Cemaziyü'l-evvel 1276

(18 Aralık 1859).

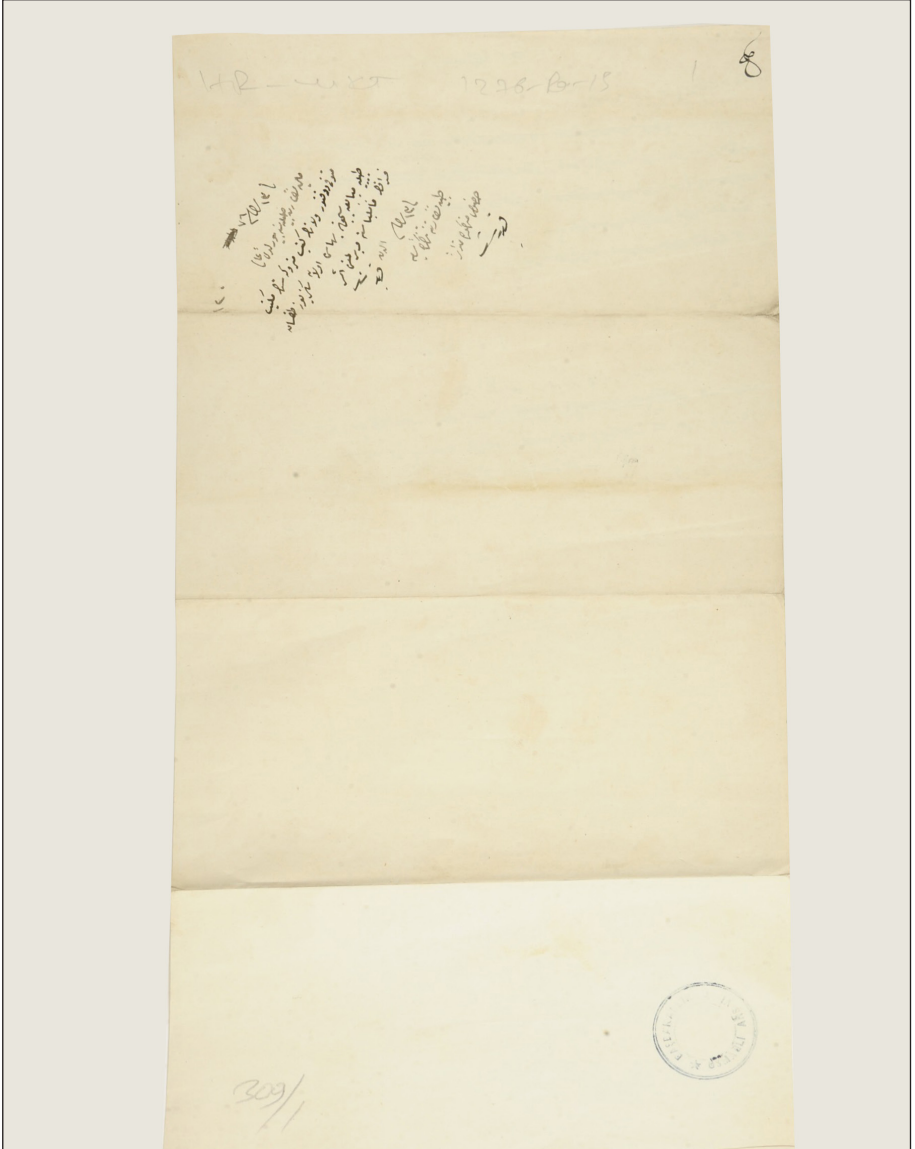
Ek-2/2

"Cemiyet-i Etibba azasından Doktor Anastas Avadis'in tıp ilmine dair telif eyleyip padişaha takdim ettiği sekiz cilt kitabın muhafazası için irade-i seniyye gereği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Kütüphanesi'ne konulması". BOA, HR. MKT., 318-77, 23 Cemaziyu'l-evvel 1276 (18 Aralık 1859).

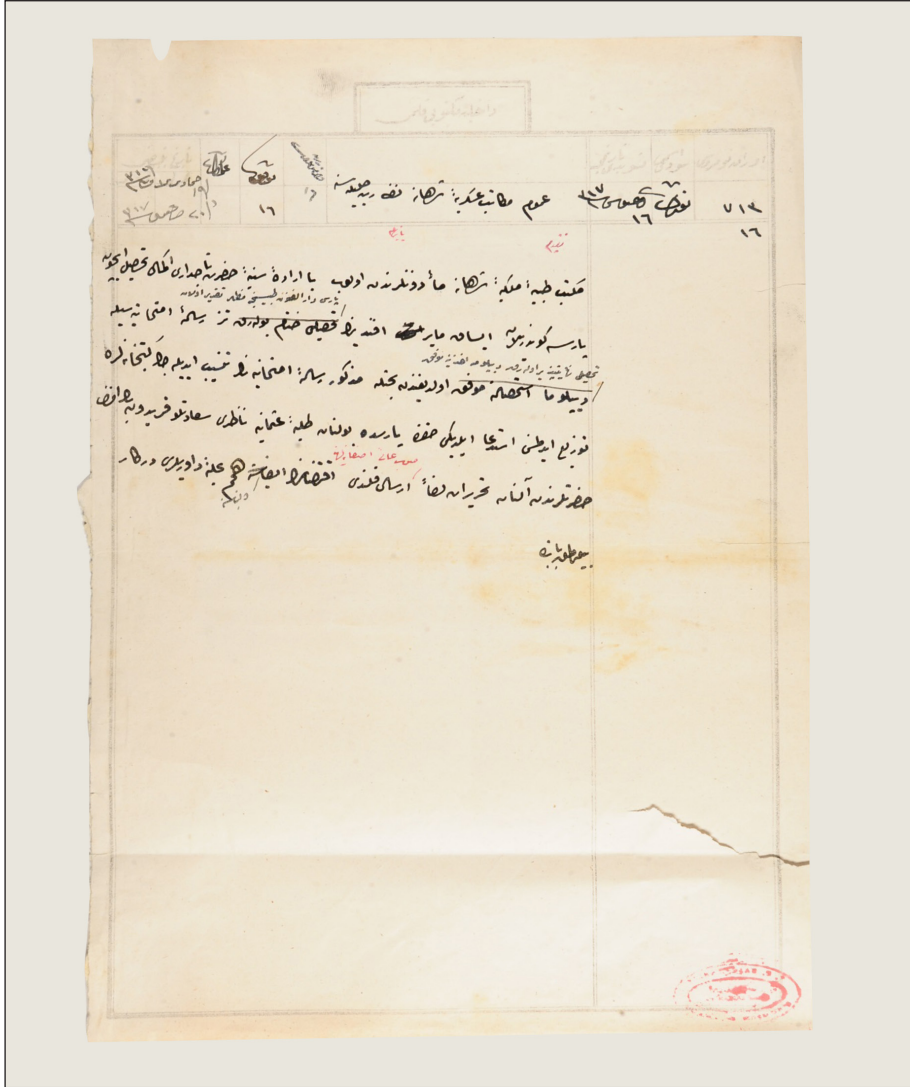
Ek-3/1

"Müteveffa Dr. Vala'nın kitaplarının Mekteb-i Tıbbiye Kütüphanesi için satın alınarak bedelinin ailesine verilmesi". BOA, HR. MKT., 309-1, 13 Rebiu'l-evvel 1276 (10 Ekim 1859).

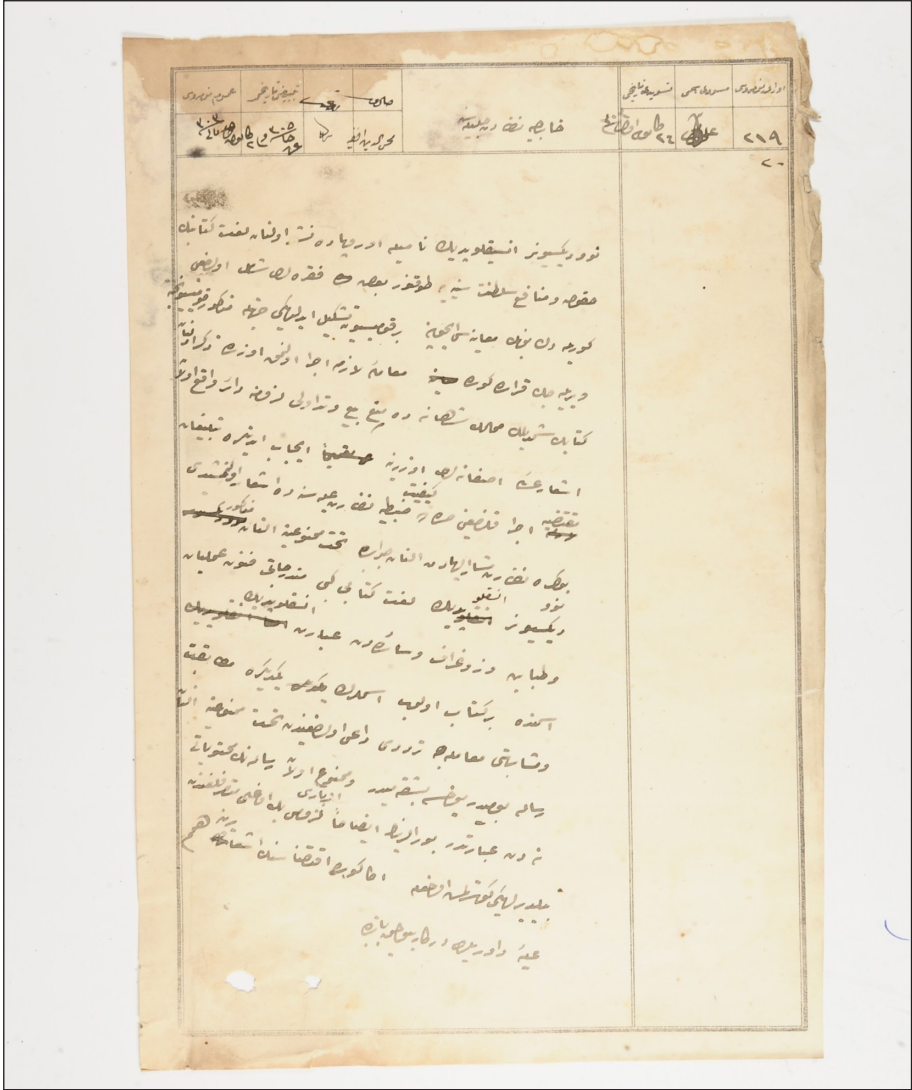
Ek-3/2

"Müteveffa Dr. Vala'nın kitaplarının Mekteb-i Tıbbiye Kütüphanesi için satın alınarak bedelinin ailesine verilmesi". BOA, HR. MKT., 309-1, 13 Rebiu'l-evvel 1276 (10 Ekim 1859).

Ek-4

"Paris Darülfünunu Tıbbiyesi'nden diploma alan İsak Mayer Efendi'nin tez risalesinin uygun görülen kütüphanelere gönderilmesi hususunda Talebe-i Osmaniye nazırının yazısının leffen sunulduğu; gereğinin yapılması". BOA, DH. MKT., 2528-57, 19 Cemaziyu'l-evvel 1319 (29 Ağustos 1901)

Ek-5

"Memalik-i Şahane'ye giriş yasaklanan Novo Dictionnaire Encyclopedic lügat gibi münderacatı fûnun-ı ameliyat, tababet, ziraat vesairenden ibaret Ansiklopedik isminde bir kitap daha bulunduğundan yasaklanan eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi".

BOA, DH. MKT., 1477-59, 1 Cemaziyu'l-evvel 1305

(15 Ocak 1888)

نمبر		صفت		نوع و دوری		نوع و دوری		نوع و دوری	
نوع و دوری	نوع و دوری	صفت	صفت	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری
نوع و دوری	نوع و دوری	صفت	صفت	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری
نوع و دوری	نوع و دوری	صفت	صفت	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری	نوع و دوری

عکس طبابت و اجزا جفیزه را اوله اثرن با بجا ای کتبا نزهت خردن و طبعه و زوره و نرسه طاعت
 اعطا اولوب «ع» - معادله تاریخون نکره اولونکرده ارسای جور اولوب اولوب چینی اولوب
 اولونکرده سفارت ساسا انا - نایب سیمب اولونکرده
 جلدی با اولوب عذکره کتبا نزهت وضع ایلرله اولونکرده بیاییم نریم حوا با نزهت قندقی اولوب

مقدون اولوب نریم نریم نریم نریم نریم نریم نریم نریم نریم نریم

OSMANLI ARŞIVI
BEO
594 44479 / 1

Ek-6

“Askeri tababet ve eczacılığa dair olan askeri derginin Babıalı Kütüphanesi’ne mahsus olmak üzere Fransa Sefareti’nden verilen 13. ve 14. cildlerinin mezkur kütüphaneye konulduğu”. BOA, BEO, 594-44479, 8 Şevval 1312
(4 Nisan 1895)

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- "Askeri tababet ve eczacılığa dair olan askeri derginin Babıali Kütüphanesi'ne mahsus olmak üzere Fransa Sefareti'nden verilen 13. ve 14. cildlerinin mezkur kütüphaneye konulduğu". BOA, BEO, 594-44479, 8 Şevval 1312 (4 Nisan 1895).
- "Cemiyet-i Etibba azasından Doktor Anastas Avadis'in tıp ilmine dair telif eyleyip padişaha takdim ettiği sekiz cilt kitabın muhafazası için irade-i seniyye gereği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Kütüphanesi'ne konulması". BOA, HR. MKT., 318-77, 23 Cemaziyu'l-evvel 1276 (18 Aralık 1859).
- "Memalik-i Şahane'ye girişi yasaklanan Novo Dictionnaire Encyclopedic lügat gibi münderacatı funun-ı ameliyat, tababet, ziraat vesairenden ibaret Ansiklopedik isminde bir kitap daha bulunduğundan yasaklanan eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmesi". BOA, DH. MKT., 1477-59, 1 Cemaziyu'l-evvel 1305 (15 Ocak 1888).
- "Müteveffa Dr. Vala'nın kitaplarının Mekteb-i Tıbbiye Kütüphanesi için satın alınarak bedelinin ailesine verilmesi". BOA, HR. MKT., 309-1, 13 Rebiu'l-evvel 1276 (10 Ekim 1859).
- "Paris Darulfünunu Tıbbiyesi'nden diploma alan İsak Mayer Efendi'nin tez risalesinin uygun görülen kütüphanelere gönderilmesi hususunda Talebe-i Osmaniye nazırının yazısının leffen sunulduğu; gereğinin yapılması". BOA, DH. MKT., 2528-57, 19 Cemaziyu'l-evvel 1319 (29 Ağustos 1901).
- "Paris Mekteb-i Tıbbiye muallimlerinden Doktor Jorgalaki'nin gönderdiği kitapların, Mekteb-i Tıbbiye kütüphanesine konulduğu". BOA, A.MKT.NZD., 40-11, 8 Şevval 1267 (6 Ağustos 1851).

Kitap ve Makaleler

- Kuran, A.B. (1945). *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler. İstanbul: [yayl. y.], Tan Matbaası.*
- Terzioğlu, A. (2003). Kuruluşunun 550. Yılında İstanbul Üniversitesi ve Avrupa Üniversiteleri Sempozyumu. *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, 66(2), 127-132.
- Uğurlu, M.C. (1997). 14 Mart Tıp Bayramı'nın düşündürdükleri. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 50(1), 1-5.
- Ülman, Y.I. (2002). Mekteb-i Tıbbiye'nin 1850-51 Öğretim Yılı Faaliyet Raporu ve Mezuniyet Töreni. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 4(1), 57-64.
- Ünver, A. S. (1934). Türk Tebabeti Tarihi; Tıp Fakültesi Kütüphanesi Tarihine Dair. *Tedavi Seririyatı ve Laboratuvarı* 4, 49-50.
- Ünver, A. S. (1952). *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık*. İstanbul: Hüsniyatı Matbaası.
- Ünver, A. S. (1975). Osmanlı Hekimlerinin Hususi Kütüphaneleri. *Dirim* 50(6), 399-401.